

Joseph Gabel

ΟΥΤΟΠΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΕΥΔΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ*

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΨΕΥΔΟΥΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΤΕΧΕΙ μια μοναδική θέση στη μαρξιστική θεωρία. Ακόμη και σήμερα σπάνια χρησιμοποιείται από τους μαρξιστές και, σ' αντίθεση με τη θεωρία της αποξένωσης, μόλις κι αρχίζει να διεισδύει στη μη-μαρξιστική σκέψη. Στο πανεπιστήμιο εισήλθε μόνον αρκετά πρόσφατα αφού αιωρήθηκε κατά το παρελθόν σ' ένα είδος ουδέτερης ζώνης μεταξύ του ορθόδοξου μαρξισμού που την απέρριψε και της αποκαλούμενης «αστικής» σκέψης που δεν την αποδέχτηκε. Ο Lucien Goldmann, ακολουθώντας τον Lukács, ενδιαφέρθηκε για το πρόβλημα της ψευδούς συνείδησης, αν και δεν το έκανε κεντρικό θέμα των έργων του¹. Μολονότι κατά τη γνώμη μου έδωσε μια αμφισβητούμενη ερμηνεία του ζητήματος, είχε την ικανότητα να θέσει ένα σημαντικό πρόβλημα. Ο Goldmann είδε ουσιαστικά το φαινόμενο της ψευδούς συνείδησης ως μία συλλογή λαθών — ανεπαρκών θεωριών — που εξαρτιόταν από τη δεδομένη κατάσταση της κοινωνιολογίας. Η θεωρία της ψευδούς συνείδησης θα μπορούσε να τοποθετηθεί υπ' αυτήν την προοπτική στην τροχιά της κοινωνιολογίας της γνώσης και της επιστημολογίας.

Για μένα, αντίθετα, η ψευδής συνείδηση φαίνεται να είναι πράγματι μια ανεπαρκής μορφή, αλλά αυτό είναι κάτι που πηγαίνει πέραν της αίσθησης του λάθους. Είναι ένας τύπος παράφρονης — ακριβέστερα *σχιζοφρενικής* — ανικανότητας. Η μελέτη της συνεπώς θα έπρεπε να τεθεί ως μία επέκταση της θεωρίας της αποξένωσης και της ψυχοπαθολογίας. Το ακόλουθο απλό παράδειγμα σκιαγραφεί τη διαφορά μεταξύ ενός κοινού κι ενός παθολογικού λάθους. Φανταστείτε δυο γείτονες, έναν ξένο στρατιωτικό ακόλουθο κι έναν φιλήσυχο έμπορο. Οι τηλεφωνικές γραμμές τους συνδέονται με το ίδιο καλώδιο το οποίο δεν λειτουργεί όπως πρέπει. Ακούν παρεμβολές καταλήγοντας και οι δυο στο ίδιο συμπέρασμα: υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων. Έτσι, διαπράττουν τυπικά το ίδιο σφάλμα, κι ωστόσο, με μια άλλη έννοια,

* Η διάλεξη αυτή παρουσιάστηκε στο συνέδριο για τον «Ουτοπικό Λόγο» στο Cesis-la-Salle, το καλοκαίρι του 1975. Δημοσιεύτηκε στο ΤΕΛΟΣ ν° 29, 1976, απ' όπου κι αναδημοσιεύεται.

1. Lucien Goldmann, «Conscience réelle et conscience possible: conscience adéquate et fausse conscience» (1959), στη συλλογή *Marxisme et sciences humaines* (Paris, 1970), σ. 121-129.

δεν είναι το ίδιο. Ο κανονικός τρόπος του «είναι στον κόσμο» του στρατιωτικού ακόλουθου, υπαινίσσεται τη δυνατότητα, ακόμη και την πιθανότητα να έχει παγιδευτεί η γραμμή του. Το λάθος του είναι λοιπόν μόνον κοινότοπο, μια απλή ακατάλληλη επιλογή μεταξύ δυο δυνατοτήτων με ίση λογική αξία. Το τυπικά ταυτόσημο λάθος του γείτονά του είναι αντίθετα σύμπτωμα μιας έντονης διαταραχής στις συντεταγμένες της ύπαρξής του (με την έννοια ενός εκφυλισμού της διαλεκτικής ποιότητας της ένθεσης του Εαυτού μέσα στον Κόσμο) και θα μπορούσε να είναι μια προκαταρκτική εκδήλωση μιας παρανοειδούς συνέχειας. Μ' αυτή την τελευταία σημασία αποπειράθηκα προηγουμένως να μιλήσω για το σχιζοφρενικό χαρακτήρα («νοσηρή ορθολογικότητα») της ψευδούς συνείδησης. Αυτή την «υπαρξιακή» ερμηνεία — ως αντίθετη στη γνωστή μανιχαϊκή εκδοχή του Goldmann — θα προσπαθήσω να συσχετίσω με το πρόβλημα της ουτοπικής συνείδησης².

Είναι η ουτοπική συνείδηση ψευδής συνείδηση; Ο Mannheim το πίστευε και η διατύπωσή του είναι κατηγορηματική: «Το κοινό και ουσιαστικά αποφασιστικό χαρακτηριστικό του ιδεολογικού και ουτοπικού σκέπτεσθαι είναι ότι κάποιος βιώνει και με τα δύο τη δυνατότητα της ψευδούς συνείδησης»³. Αλλά ο Mannheim ισχυρίζεται κάτι τέτοιο χωρίς να το αποδεικνύει, και, επιπλέον, αυτό συμβαίνει στο πλαίσιο μιας γενικής θεωρίας της ουτοπίας που οι περισσότεροι συγγραφείς δεν αποδέχονται. Για τον Mannheim, όπως και για τον Ernst Bloch, η ουτοπία είναι ένα θετικό ιστορικό φαινόμενο, ένας παράγοντας κοινωνικής αλλαγής, απελευθέρωσης της επαναστατικής μαγιάς. Ο Mannheim σ' άλλα σημεία προλέγει —όχι μ' ενθουσιασμό— ένα είδος παρακμής του ουτοπικού στοιχείου στον πολιτισμό μας⁴. Εάν ωστόσο η αναπόφευκτη εξαφάνιση του ουτοπικού στοιχείου από τον πολιτικό μας ορίζοντα θ' άφηνε ένα τέτοιο κενό, με τι δικαίωμα θα μπορούσαμε να μιλάμε μαζί με τον Mannheim για μια ψευδή ουτοπική συνείδηση; Βρισκόμαστε εδώ αντιμέτωποι με μια από τις κυριότερες ασυνέπειες του έργου του Mannheim, και αυτό μας υποχρεώνει να επανεξετάσουμε τις έννοιές μας, ειδικά εκείνη της ουτοπίας.

Η έννοια της ουτοπίας χαρακτηρίζεται από την αμφιλογία της⁵: ο κόσμος μιλά για το θετικό και τον αρνητικό της ρόλο. Μια τέτοια ορολογία διαταράσσει τις μανιχαϊκές αρμονίες. Σε μια πρόσφατη μελέτη μου, πρότεινα μια διάκριση μεταξύ δύο τύπων ψυχοπαθολογικής διαταραχής: τον υπερρεαλιστικό, που χαρακτηρίζεται από μια υπερβολικά διαλεκτική, και ως εκ τούτου ανεπαρκώς πραγματοποιημένη αντίληψη της πραγματικότητας και τον υπορεαλιστικό που αντιπροσωπεύει μια διαμετρικά αντίθετη δομή⁶. Αυτή η διάκριση έχει ενδιαφέρουσες κοινωνιολογικές εφαρμογές στη μελέτη της ουτοπικής συνείδησης. Η υπερρεαλιστική έννοια αντιμετωπίζει κυρίως

2. Προτίθεται να παρουσιάσω μια προσωπική σύλληψη της ψευδούς συνείδησης στο πρόβλημα της ουτοπίας. Σ' αντίθεση με τον Goldmann, η κεντρική μου κατηγορία είναι απο-διαλεκτικοποίηση μάλλον παρά ανεπάρκεια.

3. Mannheim, *Ideologie und Utopie*, 3rd ed. (Frankfurt, 1965) σ. 53.

4. *Ideology and Utopia*, μτφ. L. Wirth και E. Shils (N. Y., 1936), σ. 262-263.

5. Στο *Actas Luso-expanolas de Neurologia y Psiquiatria*, (Madrid, November, 1946). Αυτές οι έννοιες κατανοούνται φυσικά ως ιδεατοί τύποι. Οι δρώντες ουτοπικοί και οι δρώσες ουτοπίες παρουσιάζουν ανάμικτα χαρακτηριστικά.

την ουτοπία ως έναν παράγοντα στην κοινωνικο-ιστορική αλλαγή, ως ένα επαναστατικό εργαλείο που «θρυμματίζει» το είναι (*Fair éclater l' être*). Η υπορεαλιστική έννοια, αντίθετα, αναφέρεται σ' απραγματοποίητα προτάγματα που τυγχάνουν επεξεργασίας, από περιθωριακό κόσμο και δεν έχουν σχέση με την ιστορική πραγματικότητα. Απέχοντας από μια «ιστορικο-γενετική» ποιότητα, η υπορεαλιστική εκδοχή, εξυπηρετεί ως πρόσχημα για να δραπετεύσεις από την ιστορία.

Ως ένα παράδειγμα, της αμφιλογίας της έννοιας της ουτοπίας, θεωρώ τον παραδοσιακό χαρακτηρισμό του Thomas More. Θεωρείται γενικά ως ο δημιουργός του όρου, του ουτοπικού μοντέλου, ενώ ο Μαρξ λαμβάνεται ως ένας πρώιμος «μελλοντολόγος»⁶. Αλλά όταν κάποιος αναλογίζεται ότι ο More προσδοκούσε ένα είδος κοινωνικού ιμπεριαλισμού ή αποικιοκρατισμού, τη χρησιμοποίηση της πέμπτης φάλαγγας και της δουλικής εργασίας, ενώ ο Ένγκελς «οραματίστηκε» το μαρasmus του κράτους, μπορεί τότε κανείς ν' αναρωτηθεί ποιος είναι ο ουτοπιστής και ποιος ο μελλοντολόγος. Οι αληθινοί ουτοπικοί έχουν εύλογα συχνά κατηγορηθεί ότι απέτυχαν να αναγνωρίσουν τη συνοχή των ιστορικών καταστάσεων αγνοώντας, δηλαδή, την ιστορική εγκυρότητα της διαλεκτικής αρχής της ολότητας. Η σημασία, ωστόσο, του More όσον αφορά αυτή τη συνοχή είναι καταπληκτική. Κατάλαβε τέλεια ότι η σοσιαλιστική οργάνωση της κοινωνίας έχει διαρκή και αναγκαία συνέπεια την ύπαρξη ενός ισχυρού κράτους —ένα γεγονός που ο Ένγκελς δεν μπόρεσε ποτέ να κατανοήσει. Φαντάζει περίεργο ότι ο δημιουργός της λέξης «ουτοπία» πρέπει να αποκλείσθει από τον κύκλο των παραδοσιακών ουτοπικών έστω και αν αναμφίβολα συνέλαβε τον εαυτό του ως έναν απ' αυτούς. Χωρίς ο ίδιος ο More να το ξέρει, ανακάλυψε στην πραγματικότητα έναν από τους σπουδαιότερους ιστορικούς νόμους θεμελίωσης των κολλεκτιβιστικών συστημάτων. Η διαδικασία αυτή δεν έχει καμιά σχέση είτε με το «μαρasmus» του κράτους ή με το άλμα από το «βασίλειο της αναγκαιότητας» σ' εκείνο της «ελευθερίας» όπως εκτέθηκαν από τους «ουτοπικούς» Μαρξ και Ένγκελς.

Η κατηγορία της ψευδούς συνείδησης δεν συμμερίζεται την υπερρεαλιστική αντίληψη της ουτοπίας που υποστηρίζουν τα γραπτά του Bloch και του Mannheim. Ένα ακριβές παράδειγμα αυτού του ζητήματος παρέχεται από την εξέταση της Σιωνιστικής «ουτοπίας»⁷. Στην ορολογία του Bloch και του Mannheim ο Σιωνισμός είναι εντελώς ουτοπικός: ένα εργαλείο που θρυμματίζει το εβραϊκό «είναι» —τη μακρά πραγματοποίηση και ιστορικοποίηση της εξορίας (galuth). Εάν ο Σιωνισμός

6. Μολονότι η μελλοντολογία είναι ένας νέος επιστημονικός κλάδος που η θέση του παραμένει αναριψής, είναι δυνατό και αναγκαίο να τον διακρίνουμε από δω και μπρος από τον ουτοπισμό. Στο πρόσφατο έργο του René Dumont *L' Utopie ou la Mort*, η υπερρεαλιστική ουτοπία και οι μελλοντολογικές τάσεις συνδυάζονται. Το 1984 του Orwell συνδυάζει, από την άλλη πλευρά, αντι-

ουτοπικά και μελλοντολογικά χαρακτηριστικά. Στην πραγματικότητα το αντι-ουτοπικό είδος μπορεί να θεωρηθεί ως ένα προάμιο της μελλοντολογίας.

7. Βλ. το κεφάλαιο «Σιωνιστική Ουτοπία» στο έργο του Ernst Bloch, *Freiheit und Ordnung: Abriss der Sozial-Utopien* (N.Y.: Aurora Verlag, 1946), σ. 160-174.

φαίνεται έτσι να είναι μια τυπική ουτοπία⁸, μπορεί κάποιος να μιλά ακόμη για μια Σιωνιστική ψευδή συνείδηση; Προσωπικά δεν το νομίζω. Η σιωνιστική ιδέα μπορεί ν' αποκρυσταλλώνει ένα πολιτικό λάθος και να γεννά αδικία, αλλά θα συναντούσε δυσκολία κανείς να μιλήσει γι' αυτό μ' όρους ψευδούς συνείδησης όπως την χαρακτηρίσα. Η ψευδής συνείδηση είναι μια συνέπεια της αποξένωσης και της πραγμοποίησης. Ο ρατσισμός είναι μια «αποξενωτική ιδεολογία» όχι επειδή διακρίνει εθνικές διαφορές, αλλά επειδή τις πραγμοποιεί βιολογικοποιώντας τις και μετά νομιμοποιεί αυτή την πραγμοποίηση μ' όρους που εξάγει από τις φυσικές επιστήμες. Ο Σιωνισμός, αντίθετα, συνιστά μια κοινωνικο-ιστορική λειτουργοποίηση ή σχετικοποίηση τέτοιων διαφορών. Είναι αναμφισβήτητο ότι ο «σιωνιστής» αντιπροσωπεύει για το ανθρώπινο είδος (*a l' échelle humaine*) μια υψηλότερη αξία από τον προσιωνιστή Εβραίο. Η πρόδός του σ' αξιοπρέπεια και «πολιτικές» (civic) αξίες μπορεί ν' αντισταθμιστεί και να υπεραντισταθμιστεί από μια οπισθοδρόμηση σε διανοητική οξυδέρκεια κι επίγνωση της παγκοσμιότητας του έργου του. Καταλαβαίνω καλά τη νοσταλγία για τον Εβραίο του χθες, αντιπροσωπευτική αυτού του «*sens de la souffrance*» (Scheller) και την ίδια στιγμή φορέα καθολικών μηνυμάτων μ' αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε —κι ο Nietzsche δεν θα διαφωνούσε— ότι κανένας Εβραίος δεν ήταν περισσότερο Εβραίος από τον Ιησού. Αλλά παρ' όλα αυτά, από μια άλλη άποψη φαίνεται αληθινό ότι η καταπληκτική ανθρώπινη μετάλλαξη που προκλήθηκε από το Σιωνισμό σε τόσο σύντομο διάστημα συνιστά μια τελική διάψευση του ρατσισμού μ' αυτή την έννοια, ο Σιωνισμός είναι ένας μη-αποξενωτικός παράγοντας. Σκοτώνει το στερεότυπο του μαζοχιστικού, δειλού Εβραίου. Αλλά είναι αδύνατο να σκοτώσεις ένα στερεότυπο χωρίς να θρυμματίσεις όλα τα άλλα στερεότυπα όπως ο «τεμπέλης Νέγρος» ή «ο ανίκανος Άραβας» χωρίς να θρυμματίσεις το στερεοτυπικό σκέπτεσθαι ως ένα γενικό φαινόμενο. Ο Σιωνισμός έτσι δεν προσφέρει μια «αρχή ελπίδας» μόνο για τους Εβραίους, αλλά για όλες τις βασανισμένες ή απ-αξιωμένες μειονότητες στον κόσμο. Θα έρθει η ώρα που ένας αντικειμενικός ιστορικός θα εξηγήσει τι χρωστά η σύγχρονη αραβική αναγέννηση στη σαγήνη του σιωνιστικού προτύπου· οπωσδήποτε υπάρχει ένα φαινόμενο «ταυτοποίησης με τον επιτιθέμενο» σύμφωνα με την ορολογία της Anna Freud. Η μαύρη Αφρική πράγματι, για να επιστρέψουμε σ' αυτό το μοντέλο, κάνει μια επικίνδυνη παραχώρηση στο ρατσισμό. Το Σιωνιστικό παράδειγμα, ωστόσο, αποδεικνύει ότι η υπερρεαλιστική ουτοπία του Bloch δεν είναι απαραίτητα μια συνέπεια της απο-

8. Για να υποστηρίξω αυτή την ερμηνεία θα ήθελα να παραθέσω τρία γεγονότα: 1) σύμφωνα με τον Bloch, η ουτοπία είναι μια «αρχή ελπίδας» και στην πραγματικότητα ο σιωνιστικός ύμνος τιτλοφορείται «Ελπίς» (*Haikvah*). 2) η κοσμικότητα της υπερρεαλιστικής εδοχής της ουτοπίας — που μοιάζει με την μπεργκσονική «διάρκεια» — είναι μια ζώσα κοσμικότητα, διαλεκτική και δημιουργός αξιών μάλλον παρά, όπως στην περι-

πτωση της υπορεαλιστικής ουτοπίας, διεφθαρμένη, χωρικοποιημένη, μη-περιπετευσμένη. Ένα από τα έργα του Theodor Herzl τιτλοφορείται *Altnerland* που αντανάκλα καθαρά τη διαλεκτική δομή της ιστορικής κοσμικότητας της ενότητας των αντιθέτων 3) τέλος, υπενθυμίζω τον υπότιτλο του έργου του Herzl: «Εάν το επιθυμείς δεν είναι θρύλος».

ξένωσης ή της ψευδούς συνείδησης.

Ακολουθώντας τη διατύπωση του Laplantine, καταλαβαίνω την «υπορεαλιστική» αντίληψη της ουτοπίας ως τη «μαθηματική, λογική και άτεγκτη κατασκευή μιας τέλειας πολιτείας που υπόκειται στις επιταγές ενός απόλυτου σχεδίου το οποίο προέβλεψε τα πάντα και δεν ανέχεται το ελάχιστο σφάλμα ή την ελάχιστη αναρώ-τηση: ένα συνώνυμο του ολοκληρωτισμού. Η εθνο-ψυχιατρική διάγνωση η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την ουτοπία είναι εκείνη του απονεκρωμένου εθνικισμού, μια νοσηρή κλίση για στερεότυπα κι αφαίρεση, αλλά και πολιτική σχι-ζοφρένεια»⁹. Η κρίση αυτή είναι αυστηρή αλλά όχι και αδικαιολόγητη: αφορμή για επιφυλάξεις προκαλεί μόνον η εξομοίωση του ολοκληρωτισμού και της ουτοπίας. Ο όρος «πολιτική σχιζοφρένεια» θέτει αναμφισβήτητα το πρόβλημα της ουτοπικής ψευδούς συνείδησης. Η κύρια αναφορά μου γι' αυτό το ζήτημα θα είναι το κλασσικό έργο του Ruyer *Utopie et les Utopies*¹⁰ που σκιαγραφεί τα σημαντικότερα χαρακτη-ριστικά αυτής της ουτοπικής συνείδησης: α) στερεότητα: «Η ουτοπία είναι ουσια-στικά αντι-ιστορική», ή σύμφωνα με τον Döblin είναι «ένα ανθρώπινο σχέδιο για να διακοπεί η ιστορία, να βγούμε έξω από την ιστορία και να φτάσουμε σε μια σταθερή τελειότητα»¹¹. β) η αίσθηση της παντοδυναμίας¹², συχνή στον τύπο της σχιζοφρε-νικής ψύχωσης που προσδιορίζεται από τον Roheim ως «μαγική ψύχωση»· γ) ο διανοουμενισμός των ουτοπικών κατασκευών· τ' άτομα φαίνεται να στερούνται εντελώς ενός ασυνείδητου καθώς και μιας ανθρώπινης ζεστασιάς (που αναβιώνει το χαρακτηρισμό του Minkowski του «νοσηρού εθνικισμού» ή την ανάλυση του Binswanger για την κοσμικότητα της αγάπης)· δ) η κωμική της άποψη που είναι ουσιαστικά η συνέπεια ενός ψυχικού διχασμού¹³. ε) ο αντι-διαλεκτικός της χαρακτη-ρας. Το τελευταίο αυτό σημείο είναι καθοριστικό, γιατί στο σύμπαν της ουτοπικής κατασκευής η ποσότητα ποτέ δεν μετασχηματίζεται σε ποιότητα. Η «ουτοπία... βρίσκεται στον αντίποδα... μιας διαλεκτικής αντίληψης των πραγμάτων...»¹⁴.

Η διαλεκτική κατηγορία της ολότητας συνεπώς είναι ξένη σ' αυτή την ουτοπική νοοτροπία, που πρόθυμα συνεχίζεται από τη μηχανική αντιπαράθεση δεδομένων που δεν μπορούν να συγκριθούν, που ο μοναδικός κοινός παρονομαστής είναι η θετική τους αξιολόγηση. Μια απρόβλεπτη αναλογία εμφανίζεται μεταξύ της δομής του ουτοπικού σύμπαντος κι εκείνης της πολιτικής δημαγωγίας που αντιπαράθετει ε-πίσης φαιδρά τα πράγματα χωρίς να ενδιαφέρεται για το συμβιβασμό ή τη συνοχή, αλλά με μια γενικά αρνητική αποτίμηση. Σύμφωνα με τον Αγοπ «στην ιστορία, ο καθένας επιλέγει μεταξύ ολοτήτων» (*ensembles*). Η χειρότερη μορφή μιας ουτοπικής σκέψης οδηγεί σε μια αποτυχία ν' αναγνωρίσει τις αλληλεξαρτήσεις μεταξύ κάποιου καλού και κακού ή το ασυμβίβαστο μεταξύ κάποιων εξίσου πολύτιμων αγαθών»¹⁵.

9. *Les trois voix de l'imaginaire* (Paris 1974), σ. 255-256.

10. Paris, 1951. Οι παρατηρήσεις μου για την πολιτική σχιζοφρένεια δημοσιεύτηκαν το 1952 και τώρα παρουσιάζονται ως «*Réveries utopiques chez un schizophrène*», στο *Ideologies* (Paris,

1971), σ. 313-324.

11. 'Ο.π., σ. 70.

12. 'Ο.π.

13. 'Ο.π., σ. 107.

14. 'Ο.π., σ. 96.

15. *L'Age des empires et l'avenir de la France*

Εδώ βρίσκεται ένας από τους λόγους για τους οποίους ο Μαρξ δεν θα μπορούσε να ταξινομηθεί στους ουτοπικούς: η ιστορική του διορατικότητα είναι στην πραγματικότητα πολύ ολοποιητική. «Επιλέγει μεταξύ ολότητων», γνωρίζοντας καλά ότι τουλάχιστον στην πολιτική, κάθε ρόδο έχει αγράθια¹⁶.

Η σχιζοφρενική δομή της ουτοπικής συνείδησης είναι εν μέρει απαλλαγμένη από αυτό το παράξενο είδος που καλείται αντι-ουτοπικό ή δυστοπικό¹⁷. Τίποτε στην πραγματικότητα δεν ενώνει το ουτοπικό και το δυστοπικό πέραν του γεγονότος ότι περιγράφουν μια φανταστική κοινωνία που βασίζεται στο Λόγο. Κατά τ' άλλα αντιτίθενται στα πάντα. Έστω κι αν ο όρος είναι πρόσφατος, το είδος της δυστοπικής φιλολογίας έχει ήδη μια μακρά ιστορία πίσω του. Η *Λυσιστράτη* του Αριστοφάνους είναι το πρωιμότερο, κι όχι το λιγότερο σημαντικό παράδειγμα. Κεφάλαια από τα *Ταξίδια του Γκιούλντβερ* είναι αυθεντικά δυστοπικά, ειδικά το ταξίδι στους Λαπούτα-Μπαλνιμπάρμπι που προσφέρει την καρικατούρα μιας κοινωνίας που θεμελιώνεται ολοκληρωτικά στο λόγο και συνιστά επίσης μια συνεκτική περιγραφή —ίσως την πρώτη στη λογοτεχνία— της «νοσηρά ορθολογιστικής» εκδοχής της σχιζοφρένειας.

Η αυθεντία του είδους είναι, εντούτοις ο Orwell. Το μυθιστόρημά του 1984 είναι σίγουρα ένα από τα έργα κλειδιά της εποχής μας. Βασισμένο σε μια ευφυή προέκταση των *Δικιών της Μόσχας*, παρέχει την περιγραφή μιας ολοκληρωτικής κοινωνίας που χρησιμοποίησε επιτυχημένα την επιστημονική πρόοδο για να εγκαθιδρύσει έναν ολοκληρωτικό έλεγχο της ιδιωτικής ζωής. Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά αυτού του κόσμου είναι: α) μια απώθηση της ιστορίας με μια αδιάκοπη επαναξιολόγηση του παρελθόντος που βασίζεται στις απαιτήσεις του παρόντος· β) διχασμός της σκέψης («διπλή σκέψη»), μια συνέπεια της ακραίας καθυπόταξης· γ) καταπίεση της σεξουαλικότητας· δ) αντι-ανθρωπισμός και μια γενικευμένη αποπροσωποποίηση· και τέλος ε) την ανάπτυξη μιας νέας τεχνητής γλώσσας («γλώσσα της πολιτικής») σχεδιασμένης να δημιουργεί διανοητική ομοιομορφία.

Μερικοί προσπάθησαν να βρουν στη σάτιρα του Orwell χαρακτηριστικά της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας· τους αφήνω την ευθύνη για μια τέτοια σύγκριση. Όσο για μένα, βρίσκω μια περίεργη αναλογία με την ανάπτυξη ενός από τα σημαντικότερα ρεύματα του σύγχρονου μαρξισμού: τη σχολή του Althusser. Η αναλογία αυτή περιστρέφεται γύρω από δυο σημαντικά και συνακόλουθα σημεία: τον αντι-ιστορικισμό που είναι σύμπτωμα μιας κρυφής απόρριψης της διαλεκτικής¹⁸, και τον

(Paris, 1946), σ. 15.

16. Στην πολιτική, επειδή κάποιος μπορεί να προσπαθήσει να το δημιουργήσει στη βοτανική. Θα μπορούσε, λοιπόν κάποιος να ρωτήσει εάν μια καλή «βοτανική των ρόδων χωρίς αγράθια» (Lysenko) σχετίζεται με μια ουτοπική διάσταση, του ρώσου μαρξισμού.

17. Η διχοτομία αυτή πρέπει να διακριθεί από εκείνη του Laplantine που ταυτίζει «ουτοπία» και

«ολοκληρωτισμό» και μετά χρησιμοποιεί τον όρο «αντι-ουτοπία» («*contre-utopie*») για ν' αναφερθεί σε προτάγματα που θεμελιώνονται στην ελευθερία, όπως αυτό του L' Abbaye de Thélème. 18. Μετά την άμυνα του Althusser στην Amiens, κάποιου από τα μέλη της κριτικής επιτροπής (M. D' Hondt) παρατήρησε ότι ο γερμανικός όρος *Verschiedenheit* (διαφορά) μεταφράστηκε ως «αντίθεση». Αυτό είναι σημαντικότερο απ' ό,τι κα-

αντι-ανθρωπισμό. Είναι, επιπλέον, μια ιδεολογία, δηλαδή η θεωρητική έκφραση μιας μορφής ψευδούς συνείδησης¹⁹. Η άθηση της αλθουσεριανής σχολής είναι, οπωσδήποτε σύγχρονη με την καταφανή κρίση συνείδησης της Ευρωπαϊκής Αριστεράς. Εισήλθαμε σε μια περίοδο που οι εξισωτικές απαιτήσεις αυξάνονται στη Δύση — ο Μάης του 1968 ήταν ουσιαστικά ένα «ισοπεδωτικό» κίνημα — ενώ συντρίβονται στον ιεραρχικό προσανατολισμό εκείνων των χωρών που επίσημα αξιώνουν να είναι μαρξιστικές. Η συνείδηση της Αριστεράς είναι έτσι μια διχασμένη ή διασπασμένη συνείδηση. Ίσως εδώ έχουμε μια κοινωνιολογική εξήγηση της γενικής κατεύθυνσης αυτής της μαρξιστικής σχολής που, μολονότι παρουσιάζει τις θεμελιώδεις δομές ενός υπορεαλιστικού ουτοπικού λόγου — αντι-διαλεκτικισμός, αντι-ιστορικισμός, αντι-ανθρωπισμός — και είναι αντιμέτωπη με την όλο και περισσότερο ρητή μαρτυρία του ουτοπικού χαρακτήρα των εξισωτικών απαιτήσεων, πραγματοποιεί ένα είδος πτήσης προς τα εμπρός. Η αντίφαση, εν συντομία, μεταξύ ενός εξισωτικού ιδανικού και μιας ιεραρχικής πραγματικότητας επανεμφανίζεται στη συνείδηση της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, είτε ως μια δομική εξομίωση με τον πραγματοποιημένο ουτοπικό λόγο (Althusser) ή ως μια ιδεολογική-ουτοπική (υπερρεαλιστική) κατάφαση, δηλαδή, χωρίς σχέση με τις συγκεκριμένες ιστορικές δυνατότητες του εξισωτικού ιδανικού (το φοιτητικό κίνημα).

Σ' αυτό το σημείο εμφανίζεται ένα απλουστευτικό αλλά αναπόφευκτο συμπέρασμα: η αναγκαιότητα της εργασίας με καλά προσδιορισμένες έννοιες. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες θα επιστεφούν την απομάκρυνσή τους από την ατέρμονη προ-ιστορία εάν υπάρξει κάποια συναίνεση στις βασικές ερευνητικές έννοιές τους. Θα ήταν μερικά επιθυμητό να βρεθεί το κατάλληλο λεξιλόγιο για την έννοια της ουτοπίας²⁰ η διακήρυξη αυτής της επιτακτικότητας είναι ίσως το κύριο αποτέλεσμα της εξέτασής μας των σχέσεων μεταξύ ουτοπίας και ψευδούς συνείδησης²¹. Ο Mannheim αναγνώρισε την ύπαρξη μιας δυνατής σχέσης μεταξύ των δύο κι ερεύνησε για έναν κοινό παρονομαστή. Εργαζόμενος, ωστόσο, μ' έναν πενιχρά διαφοροποιημένο εξοπλισμό, κατέληξε να ψάχνει για έναν κοινό παρονομαστή στην αίσθηση της «υπερβατικότητας του είναι». Η προσέγγιση αυτή οδηγεί σ' ένα αδιέξοδο αφού το να θέλεις «να υπερβείς το είναι» δεν έχει καμιά σχέση με μια αποξενώνουσα στάση. Προσπάθησα να δείξω ότι αυτός ο παρονομαστής υπάρχει αλλά πρέπει ν' αναζητηθεί αλλού και ότι αυτή η έρευνα πρέπει να ξεκινήσει με μια προπαρασκευαστική προσπάθεια για μια εννοιολογική διαύγηση.

Θα ήθελα, τελειώνοντας, να διακινδυνεύσω μια υπόθεση που αφορά την ανθρωπολογική λειτουργία της ουτοπικής συνείδησης. Γιατί ο άνθρωπος δημιουργεί ου-

τάλαβε ο M. D' Hondt, εφόσον μια διαλεκτική αίσθηση, που ο ρόλος της ήταν τόσο σημαντικός στη σκέψη του H. Lefebvre, αποδόθηκε ως μια μηχανική και πραγματοποιημένη ένφραση.

19. L' Homme et la Société, 35-36 (1975), σ. 57 ff.

20. Κατά τη διάρκεια της σζήτησης, οι όροι

«διονυσιακός» και «απολλώνιος» υπονοούνταν. Ο πρώτος θ' αναφερόταν στο «υπερρεαλιστικό», ο δεύτερος στο «υπορεαλιστικό». Η έννοια «ενεργητικός» σζζήτήθηκε επίσης. Είναι ουσιαστικό να υπογραμμιστεί η αμφιλογία της έννοιας της ουτοπίας.

τοπίες; Για τον Lapassade η ουτοπία δίνει μια «αυταπάτη ολοκλήρωσης» (*achèvement*), σχεδιασμένη ν' αντισταθμίζει τα αισθήματα του ανεκπλήρωτου που ο άνθρωπος οφείλει στις ιδιαιτερότητες της εξέλιξής του²¹. Αυτή η αίσθηση του ανεκπλήρωτου είναι μια πρόκληση στην οποία ανταποκρίνονται η ιστορία, η διαλεκτική, το σύμπαν των αξιών, δηλαδή, η κουλτούρα. Αυτό συνεπάγεται ένα συμπέρασμα που μάλλον εκπλήσσει: η ανθρωπολογική σημασία του ουτοπισμού στην «υπορεαλιστική» του μορφή δεν απέχει πολύ απ' αυτή του ρατσισμού. Το σύμπαν του ρατσισμού και της υπορεαλιστικής ουτοπίας είναι δυο μορφές ανιστορικότητας και δυο ποιαιίες της αυταπάτης της ολοκλήρωσης.

Απ' αυτά τα επιχειρήματα αναδύεται συνεπώς μια επεξηγηματική υπόθεση που οδηγεί στην ψυχολογία· εδώ, μπορώ απλώς για μια ακόμη φορά να τη σκιαγραφήσω εν συντομία. Ο άνθρωπος έχει ένα είδος παρόρμησης για ταυτότητα η οποία υπερβαίνει κατά πολύ το επιστημολογικό βασίλειο. Τούτο εκφράζεται καθαυτό σε τόσο διαφορετικά φαινόμενα όπως ο σεξουαλικός φετιχισμός, ο νοσηρός ορθολογισμός (και γενικά η σχιζοφρένεια), η κλίση για ομοιομορφία (και στο ντύσιμο και στη σκέψη), και γενικά μ' ό,τι ο Bouthoul αποκαλεί «ετεροφοβία». Μπορεί επίσης κάποιος ν' αναρωτηθεί εάν το ένστικτο θανάτου (ή καλύτερα η ενόρμηση) της ψυχανάλυσης δεν σχετίζεται, σε τελική ανάλυση, μ' αυτή την κλίση. Η «υπορεαλιστική» ουτοπία πηγάζει πρωταρχικά απ' αυτή την τάση. «Αυτό που είναι αξιολογούμενο σ' όλες αυτές τις κατασκευές οι οποίες εξορκίζουν αλύπτητα τη συλλογική μνήμη της ομάδας είναι η εμπρόθετη θέληση ν' αναχθεί η ζωντάνια, ο πλούτος και η διαφορά μιας κοινότητας ή μιας πόλης άξιας του ονόματος —που εμποτίζεται δηλαδή με μια μυθική πυκνότητα που πραγματοποιείται μόνο βραδέως, γενιά με γενιά— στη μονολιθική συνεκτικότητα της ταυτότητας»²². Στη μελέτη της ουτοπικής συνείδησης ανακαλύπτουμε για μια ακόμη φορά την αναλογία με την κλινική σχιζοφρένεια, αλλά την ίδια στιγμή προσεγγίζουμε τὰ όρια της αρμοδιότητας του κοινωνιολόγου, ο οποίος πρέπει εδώ να παραχωρήσει τη θέση του στον ψυχαναλύτη.

21. G. Lapassade, *L' Entrée dans la vie* (Paris, 1962). 22. Laplantine, ό.π., σ. 187.

Απόδοση στην ελληνική: Γ. Ν. Μερτίνας